

Wstępna koncepcja projektu badawczego

Rozważane tytuły pracy

Tekstowa forma dokumentowa dowodu w procesie cywilnym
Tekstowe oświadczenie w formie dokumentowej jako dowód w procesie cywilnym

Cel prowadzonych badań

Celem prowadzonych badań będzie przedstawienie pozycji w polskim procesie cywilnym dowodu z dokumentu sporządzonego w tekstowej formie dokumentowej.

Przez **formę dokumentową** rozumieć się będzie w pracy zarówno oświadczenia woli, jak również inne oświadczenia (np. wiedzy) złożone w sposób odpowiadający wymogom stawianym dokumentowej formie określonej w art. 77² k.c. W związku z treścią art. 243¹ k.p.c. prowadzone rozważania ograniczone zostaną zaś do **dokumentów tekstowych** (poza zakresem pracy pozostaną dowody określone w art. 308 k.p.c.). Badania dotyczyć zatem będą dokumentów (niezależnie od rodzaju nośnika, w tym papierowych) zawierających wyłącznie informację w postaci tekstu i jednocześnie niepodpisanych (własnoręcznym podpisem lub kwalifikowanym podpisem elektronicznym), ale co do których istnieje możliwość ustalenia ich autorów.

Założeniem pracy jest analiza pojęcia, miejsca (mocy dowodowej) i sposobu przeprowadzania dowodu z wyżej zdefiniowanego dokumentu. Dokonana zostanie ocena, na ile natura takiego dowodu i regulujące go normy prawne zapewniają możliwość realizacji uzasadnionych praw stronom procesu i pozwalają na poczynienie przez sąd prawdziwych ustaleń faktycznych. Zostanie przy tym przedstawiona propozycja rozwiązania problemów prawnych dostrzeżonych w trakcie analizy. Zakłada się nadto, że poza przedmiotem pracy pozostanie pozycja takiego dowodu w postępowaniu nieprocesowym.

Wobec tego:

- zrekonstruowana zostanie definicja dokumentu wynikająca z polskiego prawa procesowego i dowodu sporządzonego w tekstowej formie dokumentowej, co następnie skonfrontowane zostanie z regulacjami w tym zakresie w wybranych zagranicznych prawodawstwach,
- analizie poddane zostaną prawa i obowiązki stron oraz sądu związane z przeprowadzeniem takiego dowodu w procesie – w szczególności z perspektywy zadania stawianego dowodom, tj. oceny zasadności formułowanych w trakcie procesu stanowisk co do faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy.

Znaczenie

W sporach cywilnych w Polsce dowody z dokumentu stanowią w praktyce dominującą część materiału procesowego i przede wszystkim w oparciu o nie ustala się stan faktyczny sprawy. Sąd może nawet rozpoznać spór na posiedzeniu niejawnym na podstawie wyłącznie złożonych przez strony pism procesowych i dokumentów.

Wśród dowodów z dokumentów obecnie dużą grupę stanowią zaś te sporządzone w zdefiniowanej powyżej tekstowej formie dokumentowej. Co więcej, mimo że ustawodawca przyjął zasadę równorzędności środków dowodowych, dowód w tekstowej formie dokumentowej zajmuje szczególne miejsce.

Dotychczas wydane monografie¹ jedynie częściowo poruszają zagadnienia, które mają być przedmiotem pracy; co również istotne – dotyczą stanu prawnego sprzed dekady². Mając zatem na względzie zmiany w przepisach prawnych oraz postęp technologiczny, autor w pracy przedstawi obecną pozycję dowodu z takiego dokumentu w procesie cywilnym wraz z wnioskami *de lege ferenda*, aby w jak największym stopniu zagwarantować efektywność postępowania przeprowadzanego z tym dowodem.

Koncepcja i plan badań

Analizie w aspekcie procesowym poddany zostanie dokument w tekstowej formie dokumentowej jako dowód w polskim procesie cywilnym. W zakresie, w jakim będzie to konieczne, praca odwoływać się będzie również do regulacji materialnoprawnych.

Zakłada się podjęcie w badaniach próby zastosowania wielopłaszczyznowego podejścia (przede wszystkim użycia metody dogmatycznej), tj.:

- dokonanie samodzielnej wykładni prawa i skonfrontowanie jej wyników z obecnym stanowiskiem doktryny,
- przeprowadzenie analizy w oparciu o orzecznictwo sądów powszechnych i Sądu Najwyższego oraz zastosowanie w wybranych aspektach również metody prawnoporównawczej i historycznoprawnej.

Zgodnie ze wstępnym założeniem trzy centralne rozdziały pracy dotyczyć będą:

- pojęcia dokumentu i dowodu sporządzonego w tekstowej formie dokumentowej w polskim procesie cywilnym,
- miejsca (mocy dowodowej) dowodu z takiego dokumentu w ramach swobodnej oceny dowodów w polskim procesie cywilnym,
- sposobu przeprowadzania dowodu z takiego dokumentu w polskim procesie cywilnym.

W trakcie przeprowadzanej analizy badane będą następujące kwestie.

1. Pojęcie dowodu z dokumentu sporządzonego w tekstowej formie dokumentowej w polskim procesie cywilnym.

- 1.1.** Pojęcie dokumentu w prawie cywilnym procesowym, w tym w prawie Unii Europejskiej (i umowach międzynarodowych).
- 1.2.** Relacja pojęcia dokumentu w prawie cywilnym procesowym, w szczególności dowodu w tekstowej formie dokumentowej, do pojęcia formy dokumentowej w prawie cywilnym materialnym (w tym kwestia formy oświadczeń innych niż oświadczenia woli).
- 1.3.** Pojęcie dokumentu, w tym dowodu w tekstowej formie dokumentowej, w polskim procesie cywilnym a pojęcia te w wybranych zagranicznych regulacjach sporów cywilnych.

2. Miejsce dowodu z dokumentu sporządzonego w tekstowej formie dokumentowej w ramach swobodnej oceny dowodów w polskim procesie cywilnym.

- 2.1.** Ogólne uwagi co do środków dowodowych i kwestii hierarchii dowodów.
- 2.2.** Dowód w tekstowej formie dokumentowej a domniemania wynikające z dokumentu urzędowego.

¹ B. Kaczmarek-Templin, *Dowód z dokumentu elektronicznego w procesie cywilnym*, Warszawa 2012; D. Szostek, *Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej*, Warszawa 2012.

² Zostały wydane przed nowelizacją wprowadzającą m.in. formę dokumentową do Kodeksu cywilnego i odpowiadające jej zmiany w Kodeksie postępowania cywilnego (ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 1311, weszła w życie w przeważającej części 8 września 2016 r.) oraz przed nowelizacją wprowadzającą m. in. postępowanie gospodarcze oraz dalsze zmiany w postępowaniu dowodowym (ustawa z 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 1469, weszła w życie w przeważającej części 7 listopada 2019 r.).

- 2.3. Dowód w tekstowej formie dokumentowej a domniemania wynikające z dokumentu prywatnego.
 - 2.4. Ograniczenie w zakresie dowodu z zeznań świadków i przesłuchania stron w związku z istnieniem dokumentu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 2.4.1. Fakt dokonania czynności.
 - 2.4.2. Osnowa dokumentu.
 - 2.5. Ograniczenia w postępowaniu gospodarczym związane z dokumentem w tekstowej formie dokumentowej.
 - 2.5.1. Ograniczenia w zakresie dowodu z zeznań świadków i przesłuchania stron.
 - 2.5.2. Ograniczenia w związku z zawarciem umowy dowodowej co do dokumentu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 2.6. Wykładnia treści dokumentu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 2.7. Dokument w tekstowej formie dokumentowej jako środek dowodowy bezpośrednio zmierzający do rozstrzygnięcia sporu.
- 3. Sposób przeprowadzania dowodu z dokumentu w tekstowej formie dokumentowej w polskim procesie cywilnym.**
- 3.1. Oryginał, uwierzytelniony odpis i zwykły odpis dokumentu jako dowód a dowód w tekstowej formie dokumentowej.
 - 3.2. Moment przedłożenia dowodu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 3.3. Zobowiązanie strony i osoby trzeciej do przedstawienia dowodu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 3.4. Język przedkładanego dowodu w tekstowej formie dokumentowej.
 - 3.5. Badanie prawdziwości dokumentu w tekstowej formie dokumentowej i autora tekstu, wznowienie postępowania ze względu na oparcie się przez sąd na podrobionym lub przerobionym dowodzie z takiego dokumentu.
 - 3.6. Włączenie do materiału dowodowego dowodu z dokumentu w tekstowej formie dokumentowej (z uwzględnieniem art. 243² k.p.c.) i jego pominięcie.
 - 3.7. Przeprowadzanie dowodu z dokumentu w tekstowej formie dokumentowej poza sądem orzekającym.
 - 3.8. Dopuszczalność dowodu w tekstowej formie dokumentowej sprzecznego z prawem.
 - 3.9. Zabezpieczenie dowodu z dokumentu w tekstowej formie dokumentowej.

Wybrana literatura

1. A. Arkuszewska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Rylski, Legalis 2022.
2. J. Bekerman, *Proceduralne znaczenie dowodów na piśmie wobec osób trzecich*, „Palestra” 1934/2.
3. A. Bieliński, *Charakter podpisu w polskim prawie cywilnym materialnym i procesowym*, Warszawa 2007.
4. W. Bijas, *Dowody z Facebooka w procesie cywilnym*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2017/2.
5. A. Góra-Błaszczkowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1A, *Komentarz. Art. 1–424¹²*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Legalis 2020.
6. A. Borys, *Dokument jako środek dowodowy w procesie cywilnym w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 10 lipca 2015 r.* [w:] *Postępowanie cywilne w dobie przemian*, red. I. Gil, Warszawa 2017.
7. S. Dalka, *Dowód z dokumentów w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 1974/8–9.
8. T. Demendecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019*, red. A. Jakubecki, LEX 2019.
9. H. Dolecki, T. Radkiewicz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, LEX 2021.

10. A. Doliwa, *Nowa forma dokumentowa na tle dotychczasowych form czynności prawnych* [w:] *Postępowanie i prawo cywilne w dobie informatyzacji*, red. J. Bieluk, A. Marciniak, Sopot 2016.
11. A. Doliwa, P. Konik, M. Pannert, *Konstrukcja pisemnej, elektronicznej i dokumentowej formy czynności prawnych – aspekty materialnoprawne i prawnoprocesowe* [w:] *Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goettela*, red. E. Pływaczewski, J. Bryk, Szczytno 2017.
12. Ł. Dyląg, *Dokument a dokument elektroniczny w prawie cywilnym – pojęcie oraz istota desygnatu (w kontekście projektu nowelizacji kodeksu cywilnego i kodeksu postępowania cywilnego)*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2010/3.
13. M. Dziurda [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Rylski, Legalis 2022.
14. T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. 2, Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, LEX 2016.
15. T. Ereciński, *Ocena skutków nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r.* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzuski, Warszawa 2021.
16. T. Ereciński, *Z problematyki dowodu z dokumentu w sądowym postępowaniu cywilnym* [w:] *Studia z prawa postępowania cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. M. Jędrzejewska, T. Ereciński, Warszawa 1985.
17. B. Gadek, *Bezprawny dowód z korespondencji internetowej stron w postępowaniu cywilnym*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2018/3.
18. M. Giaro, *Artykuł 458¹¹ k.p.c. na tle unormowania formy czynności prawnych*, „Monitor Prawniczy” 2021/08.
19. K. Flaga-Gieruszyńska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, Legalis 2019.
20. K. Flaga-Gieruszyńska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Legalis 2019.
21. K. Flaga-Gieruszyńska, *Środki dowodowe i postępowanie dowodowe w nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r.*, „Palestra” 2019/11–12.
22. S. Goldsztejn, *Uwagi do projektu kodeksu postępowania cywilnego*, „Palestra” 1931/1–2.
23. J. Gołaczyński, *Akta stanu cywilnego w prawie cywilnym i postępowaniu cywilnym*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2015/1.
24. J. Gołaczyński, *Dowód z dokumentu po nowelizacji kodeksu cywilnego i kodeksu postępowania cywilnego z 10 lipca 2015 r.*, „Rejent” 2016/11.
25. K. Górská, *Zastosowanie i funkcje formy dokumentowej*, „Rejent” 2016/11.
26. P. Grzegorzczak, K. Weitz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. 2, Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, LEX 2016.
27. J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Tom II*, Warszawa 2020.
28. S. Gumowska, *Problematyka dopuszczalności dowodów z dokumentów tradycyjnych i elektronicznych w postępowaniu administracyjnym i cywilnym* [w:] *Współczesne wyzwania postępowania dowodowego*, red. M. Paszkowski, K. Rzeczkowska, Olsztyn 2018.
29. A. Hrycaj, *Dokument w postępowaniu cywilnym – oryginał czy odpis?*, „Prawo Spótek” 2006/10.
30. A. Laskowska-Hulisz [w:] *System postępowania cywilnego, t. 2, Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021.
31. A. Jarocho, *Dowód z dokumentu prywatnego w formie elektronicznej w sądowym postępowaniu cywilnym – wybrane zagadnienia* [w:] *E-obywatel, e-sprawiedliwość, e-usługi*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2017.
32. A. Jarocho, *Dowód z zeznań świadków w postępowaniu w sprawach gospodarczych* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzuski, Warszawa 2021.
33. M. Jesion, *Dowód z elektronicznego dokumentu prywatnego w postępowaniu cywilnym*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2019/1.
34. G. Jędrejek, *Dowód z aktu stanu cywilnego w postępowaniu cywilnym*, „Monitor Prawniczy” 2012/16.
35. D. Karkut, *Mobilny komunikat internetowy jako dokument*, „Rejent” 2020/7.

36. J. Kaspryszyn, *Znaczenie procesowe kopii dokumentu w postępowaniu cywilnym*, „Prawo Zamówień Publicznych” 2019/2.
37. M. Kłos [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Legalis 2019.
38. K. Knoppek, *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych po nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r.*, „Palestra” 2019/11–12.
39. K. Knoppek, *Dokument w procesie cywilnym*, Poznań 1993.
40. K. Knoppek, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, LEX 2021.
41. K. Knoppek, *Procesowe konsekwencje wprowadzenia do prawa cywilnego legalnej definicji dokumentu oraz formy dokumentowej* [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, Warszawa 2017.
42. K. Knoppek, *Szczególny charakter prawny dowodu z dokumentu według projektu nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 27.11.2017 r.* [w:] *Ars in vita. Ars in iure. Księga Jubileuszowa dedykowana profesorowi Januszowi Jankowskiemu*, red. A. Barańska, S. Cieślak, Warszawa 2018.
43. K. Knoppek, *Wokół sporu o ograniczenia, dowodowe przeciwko osnowie i ponad osnowę dokumentu (próba podsumowania)* [w:] *Vitoldo Broniewicz. Symbolae dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998.
44. M. Kostwiński, *Dowody z dokumentów w postępowaniu nakazowym w kontekście formy dokumentowej czynności prawnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2019/24.
45. M. Krakowiak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1A, *Komentarz. Art. 1–424¹²*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Legalis 2020.
46. Z. Lifschütz, *O dowodzie z dokumentu w polskim ustawodawstwie*, „Nowa Palestra” 1939/3.
47. J. J. Litauer, *Dowód z dokumentów w polskiej procedurze cywilnej*, „Polski Proces Cywilny” 1936/1–2.
48. A. Łazarska, K. Górski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. 1, red. T. Szanciło, Legalis 2019.
49. A. Machnikowska, *Postępowanie w sprawach gospodarczych jako postępowanie odrębne* [w:] red. M. Dziurda, T. Zembrzuski, *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, Warszawa 2021.
50. Z. Maj, *Dokument jako środek dowodowy w kanonicznym procesie spornym oraz postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2015 r.
51. M. Malczyk, *„Dokumenty tekstowe” oraz „inne dokumenty” w Kodeksie postępowania cywilnego – zagadnienia wybrane* [w:] *Postępowanie cywilne w dobie przemian*, red. I. Gil, Warszawa 2017.
52. M. Manowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego Komentarz*, t. 1, *Art. 1–477¹⁶*, red. M. Manowska, LEX 2021.
53. M. Manowska, *Dokument jako środek dowodowy w postępowaniu nakazowym*, „Prawo Spółek” 1999, nr 4.
54. A. Mendrek, *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r. w praktyce*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, M. Malczyk, Legalis 2020.
55. A. Mendrek, *Pojęcie dokumentu urzędowego – zagadnienia wybrane*, „Polski Proces Cywilny” 2018/3.
56. A. Mendrek, *Znaczenie złożenia lub dołączenia dokumentu do akt sprawy w świetle art. 243² k.p.c.* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021.
57. J. Mieser, *Dowód na piśmie wedle nowego prawa materialnego i formalnego*, „Nowa Palestra” 1934/3.
58. W. Mikuszewski, *Ograniczenia dopuszczalności dowodu ze świadków w prawie polskim*, Lwów 1938.
59. J. Misztal-Konecka [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Legalis 2019.
60. E. Marszałkowska-Krześ [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021.
61. T. Radkiewicz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, LEX 2021.
62. M. Rejdak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Legalis 2019.

63. P. Rodziewicz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021.
64. A. Budniak-Rogała [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian, t. 1 i 2*, red. T. Zembrzusi, LEX 2020.
65. K. Gajda-Roszczyńska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian. Tom I i II*, red. T. Zembrzusi, LEX 2020.
66. M. Rusiński, *Dowód z dokumentu elektronicznego i wydruku w procesie cywilnym w świetle znowelizowanych przepisów kodeksu postępowania cywilnego*, Przegląd Sądowy 2017/2.
67. P. Ryłski [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010.
68. P. Ryłski, *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku cywilnego*, Warszawa 2009.
69. P. Ryłski, *O nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z 4.07.2019 r. w ogólności*, „Palestra” 2019/11–12.
70. J. Sadowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. 1, red. T. Szanciło, Legalis 2019.
71. M. Sieńko [w:] *Kodeks postępowania cywilnego Komentarz. Tom I. Art. 1–477¹⁶*, red. M. Manowska, LEX 2021.
72. D. Szostek, *Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej*, Warszawa 2012.
73. J. Szczerbowski, *Problematyka udowodnienia faktów przy pomocy zapisów na łańcuchu bloków (blockchain) w postępowaniu cywilnym* [w:] *Dowody w postępowaniach sądowych*, red. T. Gardocka, D. Jagiełło, Warszawa 2018.
74. P. Tacij, *Zakres dowodu z dokumentu w świetle art. 243² k.p.c.*, „Przegląd Sądowy” 2022/4.
75. B. Kaczmarek-Templin [w:] *System postępowania cywilnego, t. 2, Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021.
76. B. Kaczmarek-Templin, *Dowód z dokumentu elektronicznego w procesie cywilnym*, Warszawa 2012.
77. B. Kaczmarek-Templin, *E-mail naruszający tajemnicę korespondencji jako dowód w postępowaniu cywilnym* [w:] *Problem dowodów uzyskanych sprzecznie z prawem w procesie cywilnym*, red. K. Knoppek, Poznań 2018.
78. B. Kaczmarek-Templin, *Formalizm procesowy a nowe przepisy odnoszące się do dokumentów w procesie cywilnym*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2017/1.
79. A. Turczyn [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O. Piaskowska, LEX 2021.
80. J. Widło, *Dowód z dokumentu nieobejmującego podpisu wystawcy (w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego)*, „Przegląd Sądowy” 2017/9.
81. I. Wolwiak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Ryłski, Legalis 2022.
82. E. Rudkowska-Ząbczyk [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010.
83. K. Ziemianin [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian, t. 1 i 2*, red. T. Zembrzusi, LEX 2020.
84. M. Winczura, *Dowód na specjalnych prawach, czyli o dopuszczeniu dowodu z dokumentu bez odrębnego postanowienia dowodowego* [w:] *Nowelizacja KPC 2019. Pierwsze doświadczenia, refleksje i postulaty*, red. T. Zembrzusi, Warszawa 2021.
85. M. Żukowska, *Krótką wiadomość tekstową zaprotokołowaną przez notariusza jako dowód w postępowaniu cywilnym* [w:] *Wokół problematyki dowodów i postępowania dowodowego w postępowaniu cywilnym*, red. J. Bodio, M. Mierzwa, K. Niewęglowski, Lublin 2018.